

DESPĂRȚĂMÂNTUL SĂLIȘTE AL ASTREI ÎN DOCUMENTE INEDITE (1894-1924)

Daniela DETEȘAN¹

THE SALISTE DEPARTMENT OF ASTRA IN UNPUBLISHED DOCUMENTS (1894-1924)

ABSTRACT

Săliște, the capital of Mărginimea Sibiului region, is a representative village for Transylvania, a successful model, with a rural elite made up of shepherds and merchants. A defining element was the strong associationist spirit: the Romanian Casina (1878), the tradesmen's reunion (1882), the firemen's reunion (1882), the music reunion (1883), the studious youth meeting (1890) etc. functioned here. ASTRA Săliște established in 1894 had an essential contribution improving the cultural level of the population. The article aims to present the activity, achievements and outstanding members of the ASTRA division. The data and information were selected and processed from two documentary fonds kept at the State Archives of Sibiu and the Archives of the Săliște Orthodox Archdiocese.

Keywords: Săliște, cultural associations, popular lectures, cultural evening sittings, education, enlightenment.

Introducere. Săliștea este vestită pentru numărul mare de reuniuni, asociații și societăți culturale și social-economice. Fiecare și-a avut chemarea și rostul său special. Unele au adunat împreună membrii aceleiași profesii (comercianți, agricultori, pompieri, învățători, preoți ș.a.), altele s-au creat în scopuri filantropice, de binefacere și asistență publică pentru a combate sărăcia, boala, bătrânețea sau moartea. În „salonul Ardealului” (Octavian Goga) s-au remarcat reuniunea de lectură *Casina română* (1878), reuniunea meseriașilor români (1882)², reuniunea pompierilor³ (1882), reuniunea română de cântări (1883), *Casa de Păstrare* (1884), o bancă culturală cu un capital de operații care trecea peste un milion de coroane și putea constitui un model tuturor băncilor române⁴, reuniunea tinerimii studioase (1890), reuniunea economilor (1901), reuniunea de înfrumusețare (1901), reuniunea de înmormântare (1901) etc.

¹ Cercetător științific II dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române, Cluj-Napoca; e-mail: daniela.detesan@acad-cj.ro.

² Primul președinte a fost avocatul dr. Ioan Borcia din Sibiu, urmat de protopopul dr. Nicolae Maier și farmacistul Dumitru Banciu, iar membru fondator Nicolae Moisin (1856-1921), mai-stru tâmplar.

³ Întemeietorul și primul căpitan al pompierilor era judecătorul Ioan Maxim. Sub conducerea lui (între 1882 și 1886) s-au stins două incendii în Săliște, unul în Săcel, trei în Vale, unul în Mag și unul în Rod. Vezi: *Serbările jubiliare ale pompierilor voluntari români din Săliște*, în „Cuvântul poporului”, nr. 37/25 septembrie 1932, p. 2.

⁴ Ioan Lupaș, *Casa de păstrare (reuniune) în Săliște*, în „Revista economică”, nr. 31/3 august 1918, p. 331.

Toate împreună au avut o mare însemnătate care a făcut din „Magna Villa Vallachialis” un centru cultural de referință. Pe coordonatele mișcării naționale de afirmare popular-culturală s-a înscris despărțământul Săliște al Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român. A fost cel mai activ despărțământ din regiune, orientat spre educație, istorie, limbă, literatură, științele naturii, artă. A desfășurat o activitate intensă, dezvoltând spiritul de asociere și deșteptând simțul de datorință națională și culturală.

Cadru istoric general. Săliștea a fost pentru microzona transilvană un model de succes. Oieri din tată-n fiu, locuitorii de la poalele munților Cindrel și Lotru aveau dragoste de carte, căutând des școala și biserica. Erau neguțători pricepuți și desfăceau o gamă variată de mărfuri (cojoace, opinci, curele, pălării, cingători, porumb, piatră, lemn, vin, țesături, bumbacuri, orez, cafea, ceai, condimente, lumânări, săpunuri etc.). Bogăția câștigată de pe urma oilor știau s-o întrebuințeze chibzuit, astfel încât să le aducă alte profituri.

Protopopiatul Săliște includea 13 comune bisericesti: Aciliu, Alămor, Anaș, Cacova, Galeș, Gura Râului, Mag, Săcel, Săliște, Sibiel, Tilișca, Topârcea, Vale. Ortodocșii formau majoritatea celor aproape 20.000 de locuitori, distribuiți pe o suprafață de 1.200 km².

În centrul protopopiatului se înălțau falnice trei biserici mari și frumoase, cu cinci preoți, toți doctori în teologie. Aici funcționau o școală confesională, numită de contemporani „școală-palat”⁵, întreținută din fondul bisericii, o școală froebeliană (grădiniță) cu copii de la 3 la 7 ani, o școală primară cu 6 clase unde învățau copii de la 7 la 10 ani și o școală pentru tinerii peste 14 ani. Școala elementară avea o pepinieră de 3 hectare în care s-au investit 12.000 coroane, condusă de notarul Ioan Chirca⁶ absolvent al Academiei economice din Budapesta, o sală festivă cu scenă pentru reprezentării teatrale, cu mobilier luxos și pian⁷. În anul școlar 1901/1902 din totalul celor 31 învățători ponderea dascălițelor a fost de 20%. La fel ca pretutindeni în Transilvania se evidențiază vârsta lor tânără: Ana Hodoș din Aciliu (20 ani), Emilia Caba (21 ani, preda în Gura Râului), Cornelia Stoica (28 ani, preda în Săliște), Veturia Papp (24 ani, cu studii la Budapesta, preda în Săliște), Veturia Mureșan din Brașov (22 ani, preda în Vale). În cadrul școlii populare greco-orientale funcționa din 1866 o bibliotecă școlară cu 1.225 cărți (283 de pedagogie, 202 pentru copii și adulți, 472 pentru intelectuali și 268 diverse), în valoare de 3.000 de coroane⁸. La fizică se studia electricitatea pe baza mașinii de produs scânteii comandată de la Viena înainte de 1892, iar școala avea în dotare microscop, termometru și barometru⁹. Nivelul de alfabetizare era ridicat, iar frecvența școlară la nivelul protopopiatului era de 94%¹⁰. Tot la a cincea casă se afla o mașină de cusut, iar trei părți din femeile săliștene își câștigau traiul lucrând croitoria, cusătoria și țesătoria. Această „republică a țăranilor români” (Nico-

⁵ L. Mrejeriu, *O călătorie în Transilvania*, în „Albina”, nr. 10/4 decembrie 1905, p. 270.

⁶ Ioan Chirca (1860-1922) prim-notar comunal, director al Școlii de economie alpină din Săliște, vicepreședinte al Reuniunii de agricultură din comitatul Sibiu.

⁷ *Foaia poporului*, nr. 41/9(22) octombrie 1905, p. 539.

⁸ Arhiva Protopopiatului Ortodox Român Săliște (în continuare: APORS), 121/1904.

⁹ *Vezi Inventar despre averea imobilă și mobilă a școlii din Săliște la finele anului 1883/4*, APORS, 343/1884.

¹⁰ *Un protopopiat model*, în „Foaia poporului”, nr. 19/5(18) mai 1913, p. 4.

lae Iorga) a dat 11 academicieni¹¹, fapt unic în lume raportat la o comunitate atât de mică. Păstrând o veche tradiție, în centrul comunei la Pavilionul de joc, la Hotelul Comunal, la „Neted”¹² sau în „Rondoul de la Foltea” se organizau petreceri, concerte, serbări, banchete, jocuri și dansuri populare.

Despărțământul Săliște al Astei. De la studiul Aureliei Cozma publicat cu peste 25 de ani în urmă¹³ nu s-a întreprins nicio cercetare amănunțită asupra subiectului. Articolul de față are la bază două colecții documentare, păstrate la Sibiu și Săliște. Strategia de lucru a fost să selectăm ca studiu de caz o localitate pentru care ni s-au păstrat date și informații excelente. Fondurile arhivistice laice și ecleziastice conțin rapoarte generale despre activitatea despărțământului Săliște, liste de membri, evidențe cu taxele plătite, apeluri ale Astei, corespondența oficială cu Comitetul central al Astei din Sibiu, liste cu conferințele ținute etc. Pe baza surselor inedite se pot reconstitui nominal președinții¹⁴, vicepreședinții, secretarii, casierii, membrii ordinari și fondatori, bugetele anuale, acțiunile și manifestările întreprinse.

Despărțământul Săliște înființat în 1890 și înregistrat la 22 iulie 1894 cu prilejul adunării de constituire, a fost una dintre cele mai active secții ale Astei. În anul 1904 cuprindea 38 de membri plătitori de taxă¹⁵. Director a fost între 1894 și 1919 medicul Nicolae Calefariu¹⁶, iar secretar contabilul Constantin Herția. Revista *Transilvania* a consemnat pentru anul 1905 membrii despărțământului¹⁷. Este vorba des-

¹¹ Dionisie Romano (episcop de Buzău), Ioan Lupaș (istoric), Onisifor Ghibu (pedagog), D.D. Roșca (filosof), Axente Banciu (filolog), Ioan Pavel (medic), Andrei Oțetea (istoric), George Topârceanu (poet), Nicolae Ivan (episcop), Mircea Banciu (chimist), Mircea Ioan Valentin Săndulescu (geolog).

¹² Loc de petreceri în aer liber; de obicei se jucau dansuri populare („Călușerul”, „Bătuta”, „Brăul”).

¹³ Aurelia Cozma, *Despărțământul Săliște al Astei în perioada 1894-1918*, în „Marisia”, XXV, 1996, p. 297-302.

¹⁴ Funcția de președinte au deținut-o Nicolae Calefariu (1848-1920), Ioan Stroia (1865-1937), Dumitru Borcea (1877-1946).

¹⁵ Printre cei mai activi s-au numărat: protopopul Ioan Stroia, medicii Nicolae Calefariu și Nicolae Comșa, prim-pretorul Petru Drăghici, comerciantul Ioan Banciu, contabilul Constantin Herța, farmacistul Dumitru Banciu, preotul Iacob Șteflea, comerciantul Petru I. Comșa, preotul Ioachim Muntean. Vezi Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale (în continuare: SJSbAN), Fond *Astra*, Despărțăminte Săliște, nr. 896/1921.

¹⁶ S-a născut la Sărata, comitatul Sibiu, într-o familie de învățători. A studiat la Sibiu, Viena (limba greacă și latină) și Graz (medicina). În 1885 a fost numit medic onorar al cercului sanitar Săliște. S-a remarcat în viața socială și obștească a Mărginimii ca președinte al *Casei de Păstrare*, delegat al săliștenilor la procesul memorandiștilor din Cluj (1894), participant la Marea Adunare de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. A fost înmormântat la 20 mai 1920 în cimitirul Bisericii Mari din Săliște. Meritele și munca asiduă pentru binele public depusă în cadrul despărțământului Săliște a fost evocată în panegiricul rostit de protopopul dr. Dumitru Borcea.

¹⁷ Membri ai despărțământului Săliște, sprijinitori ai propășirii românești: Dumitru Banciu (farmacist), Ioan Bârzan (comerciant), dr. Dumitru Borcia (paroh), dr. Nicolae Calefariu (medic), dr. Nicolae Comșa (medic), Petru Comșa (comerciant), dr. Ioan Cupu (avocat), Petru Drăgits (prim-pretor), Constantin Herța (director de bancă), Dumitru Șt. Herța (proprietar), Ioan Șt. Herța (proprietar), dr. Ioan Lupaș (protopop), dr. Nicolae Petra (avocat), Dumitru

pre un total de 51 persoane, dintre care un membru fondator, 9 membri pe viață și 41 de membri ordinari¹⁸. Comparativ, despărțământul Năsăud avea 52 de membri, Oradea 28, Brașovul 87, Sibiuul 76 membri, Făgărașul 41 membri, Trei Scaune 11 membri, Orăștie 40 membri ș.a.

Taxa de membru, inițial în sumă de 8 coroane/an, nu constituia un efort financiar deosebit. Cu toate acestea, în condițiile izbucnirii războiului, cotizația s-a adunat cu greutate și multă stăruință. Poeta Aurelia Pop și avocatul Dumitru N. Răuciu au achitat taxa de membru pe viață în valoare de 200 coroane¹⁹. Membrii ajutători care plăteau 2 coroane/an primeau gratuit 10 broșuri și un calendar care apăreau în „Biblioteca populară a Asociațiunii”. Pentru comparație, broșura de cuvântări funebre alcătuită de Ioan Lupaș, „Căzut-a cununa capului nostru”, se vindea cu 8 coroane, iar un exemplar din cartea aceluiași părinte protopop Lupaș, „Mângâiați poporul”, publicată împreună cu câțiva preoți în „Biblioteca Șaguna”, costa 3 coroane.

În anul 1922 despărțământul avea 6 membri fondatori, 25 membri pe viață, 68 membri activi și 3 membri ajutători²⁰; consta din 15 comune și aproape în toate existau biblioteci școlare și parohiale din care locuitorii puteau împrumuta cărți (se citea cel mai mult în Săliște, Sibiel și Tilișca²¹).

Postul de secretar l-a ocupat după Unire învățătorul Petru Giura, iar pe cel de director de despărțământ, protopopul dr. Ioan Stroia.

Înființarea despărțământului a fost salutăată cu entuziasm în presă. ASTRA sălișteană a stat în contact strâns cu presa. Librăria și tipografia „Săteanul Român”, sub patronajul lui Ilie Măgeanu, și foaia culturală, economică, industrială și politică *Cuvântul poporului*, imprimată inițial la Săliște, oglindesc cu prisosință gradul ridicat de cultură și de dezvoltare al locuitorilor. În nr. 7 din 18 februarie 1923 al *Cuvântului poporului* s-a publicat o scrisoare deschisă către reuniunile culturale din Săliște pentru armonizarea activităților ASTRA cu ale societăților de pe teritoriul despărțământului.

Nume importante ale culturii naționale (Octavian Goga, Onisifor Ghibu, Tiberiu Brediceanu, Nicolae Ivan ș.a.) au fost oaspeții despărțământului și au ținut dizertații în fața unui public numeros. Generalii francezi Henri Berthelot și adjunctul său, Henri Patey, colonelul francez Eugène Trousson, trimisul generalului Foch, principele moștenitor Carol, regele Ferdinand și regina Maria, reprezentanții Angliei (Ed-

Roșca (casier de bancă), Ioan Schitea (al doilea notar), dr. Onisifor Sora. Vezi SJSbAN, *fd. cit.*, 1132-1905.

¹⁸ Dintre membrii ordinari: Mihail Ittu (silvicultor), Nicolae Hențiu (notar), Dumitru Banciu (farmacist), Ian Banciu (comerciant), Nicolae Calefariu (medic), Ionel Comșa (comerciant), dr. Nicolae Comșa (medic), Petru Drăghici (prim-pretor), C-tin Herța (contabil), Dumitru Lăpădat (director școlar), dr. Nicolae Petra (avocat), Iacob Șteflea (preot), dr. Ioan Stroia (protopop). Vezi *Analele*, nr. IV/iulie-august 1905, p. 117.

¹⁹ SJSbAN, *fd. cit.*, 785-1919.

²⁰ Nicolae Calefariu, medic, Nicolae Comșa, medic, Petru Drăghici, prim-pretor, Ioan Banciu, comerciant, Petru I. Comșa, comerciant, Ionel Comșa, comerciant, Constantin Herța, director de bancă și contabil, Dumitru Lăpădat, director școlar, Dumitru Banciu, farmacist, Valeriu Milea, notar, Petru Lăpădat, Nicolae Hențiu, Ioan Chirca, vice-notar, Ioachim Muntean, preot, Ioan Lupu, avocat, Iordache Roșca, căpitan. Vezi SJSbAN, *fd. cit.*, 1517-1922.

²¹ *Ibidem*.

ward Madge, William Rattigan), Americii (prof. Curtice), Suediei, Spaniei, Elveției au luat parte la serbările și manifestările cultural-naționale ale despărțământului²².

Despărțământul Săliște a păstrat legea, limba și datinile strămoșești chiar și în cele mai grele momente ale istoriei, prin biserică și școală. Izbucnind războiul, directorul dr. Nicolae Calefariu a ținut o serie de 10 prelegeri cu caracter sanitar. A abordat subiecte legate de apărarea față de bolile epidemice, acordarea primului ajutor la răniți, reguli pentru îngrijirea și pansarea răniților. La prelegeri au participat 20 de doamne și domnișoare. În vara anului 1914 s-a organizat la Săliște un curs de dantelărie sub conducerea d-șoarei Iosof, bursieră a fundației Stroescu, la care au luat parte 30 de eleve. La finalul cursului s-a aranjat o expoziție a obiectelor lucrate, în prezența președintelui Astrei, Andrei Bârseanu, soției sale și Comitetului Reuniunii femeilor române²³.

Mișcarea culturală a cuprins nu doar centrul despărțământului, ci și comunele din Mărginime unde au funcționat agenturi (Cacova, Galeș, Gura Râului, Orlat, Sibiel, Tilișca, Vale). Toată atenția liderilor și membrilor aștrști s-a îndreptat spre organizarea de serbări religioase, conferințe pentru răspândirea cunoștințelor, șezători, serate artistice, cercuri culturale, cursuri de analfabeți în cursul iernii, petreceri cu jocuri naționale. Din zona Sibiului s-au făcut donații de cărți și publicații românești pentru răniții români din spitale²⁴. Biblioteca Centrală Protopopească, înființată la Săliște în 26 februarie 1914²⁵, a trimis cărți de rugăciune, cărți literare și calendare pentru Spitalul Crucii Roșii din Mediaș, unde se tratau 50 de răniți. Pentru românii de la spitalul din Praga s-au trimis 187 cărți din „Biblioteca Șaguna”, prin mijlocirea preotului militar S. Păcurariu, plus 373 cărți la subcomisia pentru spitale a comisiei regnicolare pentru ajutorarea ostașilor²⁶, prin Ioan Lupaș. Ideea de a se organiza în cadrele Asociațiunii săli de lectură (societăți de lectură sau casine române) unde se citeau ziare, cărți, reviste, se discută și dezbat teme de interes obștesc, s-a pus în practică prin construirea *Casei naționale*.

Punctul la care despărțământul a fost cel mai activ l-au reprezentat prelegerile publice. La Săliște și în toată Mărginimea s-a vorbit despre Andrei Șaguna, despre alimente, despre asigurări, despre economia de munte, despre igiena copilului, despre boli (tifos, scarlatină, tuse, holeră), despre lux, despre pomărit, despre dreptul civil, despre folosul meseriilor, despre Casa de ajutorare a servitorilor, despre testament, despre cauzele sărăciei la poporul român, despre economia porcilor, oilor și caprelor,

²² Vezi în acest sens Marius Boromiz, *Familia regală, ambasadori, generali de armată, universitari, dascăli și gazetari la Săliște, 1919-1920*, Sibiu/Cluj-Napoca, Editura Armanis & Editura Mega, 2021.

²³ SJSbAN, *fd. cit.*, 896-1921, f. 7.

²⁴ Vezi cazul răniților români din spitalele din Zagreb la Valeria Soroștineanu, „*Telegraful român*” și *cenșura la începutul primului război mondial*, în „*Studia Universitatis Cibensis. Series Historica*”, I, 2004, p. 242.

²⁵ Biblioteca conținea „*Pravila cea Mare*” de la Târgoviște din 1652, plus toate publicațiile Academiei Române cu caracter literar, istoric, folclorist, științific. Vezi APORS, I/8/1914, 284, f. 11.

²⁶ *Protopopiatul Săliștei în 1915. Raportul general al oficiului protopopesc gr.-or. român din Săliște către sinodul protopopesc ținut în 16 februarie 1916*, Arad, 1916, p. 13-14; *Biserica și școala*, nr. 35/28 august (10 septembrie) 1916, p. 282.

despre stupărit, despre oierit, despre cultura cerealelor, despre lucrările de toamnă pentru cultura pomilor, despre rolul social al femeii, despre lăcomie și beție, despre fățarnicie și minciună, despre hărnicie, despre nevoia de a avea armată, despre însemnătatea și organizarea școlilor de meserii ale statului, despre momentele mai însemnate ale unirii neamului, despre aspecte din viața poporului francez, despre poetul Vasile Alecsandri, despre Unirea Principatelor Române, despre educația intelectuală și morală a tinerimii, despre rolul femeii în gospodărie, despre cultul eroilor, despre oameni mari ai neamului, despre rolul preoțimii în mișcarea de la 1848 și viața episcopului Dionisie Romano, despre însemnătatea istorică a zilei de 24 ianuarie, despre istoricul zilei de 10 mai, despre viețile sfinților, despre jertfa celor căzuți în război, despre însemnătatea caselor național-culturale, despre importanța asociațiilor în general, despre virtuțile cetățenești-creștinești, despre sudalme, despre combaterea jocului de cărți și a altor rele sociale, despre războiul mondial și urmările sale, despre cum s-ar putea organiza biblioteci populare în comune, despre naționalism, despre însemnătatea și folosul băncilor populare, despre scopurile Asociațiunii, despre viața și faptele lui Avram Iancu (printr-o conferință în care s-a sărbătorit semicentenarul morții eroului național, prilej cu care s-a făcut o colecție pentru ridicarea unui monument). Multe dintre prelegeri s-au desfășurat în postul Crăciunului și al Paștilor.

Casa de Păstrare a avut o legătură specială cu despărțământul Săliște al Astrei. Banca a dat împrumuturi fără dobândă pe 25 de ani către școala din Săliște (26.000 coroane), casa protopopească (10.000 coroane), școala din Topârcea (4.000 coroane), reuniunea de înmormântare (10.000 coroane), lăptăria din Săliște (5.000 coroane), *Casa Națională* din Săliște (48.584 coroane), gimnaziul din Brad (1.000 coroane), fondul ziarștilor (500 coroane), școala comercială din Brașov (500 coroane), internatul din Brașov (500 coroane). Anual se donau circa 10.000 coroane pentru scopuri culturale și filantropice în condițiile unui capital de 250.000 coroane. Prin comparație, banca „Albina”, cu un capital de 6.000.000 coroane, dădea 26.000 coroane, și banca „Victoria”, cu un capital de 3.000.000 coroane, dădea 5.000 coroane²⁷. Eugen Brote considera Casa de Păstrare o bancă mare deoarece capitalul de operații trecea peste 1 milion de coroane. Avea cheltuielile cele mai mici de administrație, promovând principiul ieftinității administrației, printr-o reducere mare a cheltuielilor. Casa de Păstrare administra 2,7 milioane coroane cu 16.700 coroane cheltuieli și avea câștiguri de 21.400 coroane. Banca „Crișana” din Brad administra 1,7 milioane cu 36.800 coroane (adică cu 20.000 coroane mai scump) și câștiga 48.500 (adică cu 27.000 coroane mai mult)²⁸.

La adunarea generală din 1911 a Casei de Păstrare s-a decis înființarea *Casei Naționale*, care va adăposti toate societățile din Săliște, o școală de menaj, o școală de meserii și un birou de informare. Lucrările au început cu un capital de 26.000 coroane în anul 1911. Construcția urma a se ridica în mijlocul satului, lângă parc, în stil românesc, după planurile inginerului Cerna din România. Pentru edificarea unui spital public la Săliște s-a înființat un fond de 50.000 coroane. În același timp se preconiza introducerea electricității și zidirea unei băi de aburi.

²⁷ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 72/30 martie (12 aprilie) 1913, p. 3.

²⁸ *Tribuna*, nr. 279/22 decembrie 1909 (4 ianuarie 1910), p. 1.

La inițiativa lui Dumitru Lăpădat s-a decis înființarea unui atelier de țesut. Celebra firmă „Comșa” ar înlesni desfacerea produselor. S-a ales o comisie formată din trei doamne și trei domni care să studieze atelierele similare și să găsească soluții concrete de înființare. Directorul școlar Dumitru Lăpădat a organizat într-o clasă din școală un război țărănesc, la care o persoană plătită a început să învețe în arta țesutului pe tinerele fete²⁹.

Prima adunare generală a despărțământului a avut loc la 9 iunie 1895. Cât privește adunările generale din Sibiel (7 decembrie 1903), Mag (13 noiembrie 1904), Topârcea (12 octombrie 1905), Orlat (13 octombrie 1913) au urmat același tipar: s-au deschis printr-un serviciu divin, urmat de celebrarea Sf. Liturghii prin protopop și preoții locali, cu predica ținută imediat după citirea Sf. Evanghelii și dizertații despre ocupațiile mărginenilor, iar la final se prezenta raportul general.

Despărțământul Săliște al Astei a participat în vara anului 1905 la Expoziția Astei de la Sibiu. S-a expus un interior țărănesc din Săliște, manuscrisele lui Picu Pătruț, candelabru de lemn de la Biserica Mare din Săliște compus din mii de bucăți de lemn nelipite cu clei, nebătute cu cuie, ci încleștate bucată cu bucată. Parohul din Poiana Sibiului, Ilie Dobotă, a donat Muzeului din Sibiu un rând de haine bărbătești și femeiești după portul oierilor și a lăsat Astei stâna construită de poienari și amplasată în curtea Muzeului în schimbul unei donații de 150 coroane. Este vorba despre o stână în mărime naturală construită și înzestrată complet.

Pentru a impulsiona grădinăritul, în anul 1905 s-au propus premii pentru acei învățători care vor cultiva mai cu succes grădinile școlare de repetiție și premii în valoare de 30 coroane, respectiv 20 coroane, pentru acei conducători de grădini de repetiție care vor aranja mai bine grădinile școlare³⁰.

Un punct de reper important în evoluția despărțământului Săliște l-a reprezentat anul 1909. Atunci, în scaunul protopopesesc s-a instalat Ioan Lupaș. Avea 30 de ani când mitropolitul Ioan Mețianu l-a numit protopop și inspector școlar confesional. Momentul a coincis cu începutul unei mișcări plene de culturalizare. Ioan Lupaș a desfășurat o campanie de anti-analfabetism prin organizarea de prelegeri populare, întâlniri și șezători literar-culturale. A provocat „o adevărată revoluție” pe tărâm pastoral, școlar, cultural, istoriografic și social, implicându-se în toate sferile și domeniile vieții românilor din Mărginimea Sibiului.

Ioan Lupaș a înființat „Fondul Șaguna pentru scrieri populare” (1909), finanțat atât din vânzarea broșurilor apărute în colecția „Biblioteca Șaguna”, cât și din donații benevole. Cărțile din „Biblioteca Șaguna” au circulat printre locuitorii comunelor Mărginimii, inclusiv între copiii de vârstă școlară care știau scrie și citi.

După venirea la Sibiu a compozitorului și dirijorului Gheorghe Dima, activitatea muzicală din Săliște s-a intensificat. Un moment special l-a reprezentat concertul corului bisericii „Sf. Nicolae” din Brașov desfășurat la Săliște (8 mai 1910). Cu vântul de salut al protopopului I. Lupaș care a întâmpinat corul bisericii „Sf. Nicolae” condus de Gheorghe Dima, a atins corzile sufletești ale poporului. Corespondentul *Gazetei Transilvaniei* a precizat în acest sens că „era un orator de elită și era o fericire să îl poți asculta”. Oaspete frecvent al Săliștei, unde a compus multe din măiestrele-i

²⁹ *Ibidem*, nr. 15/20 ianuarie (2 februarie) 1911, p. 4.

³⁰ SJSbAN, *fd. cit.*, 247-1905, f. 7.

cântece, Gheorghe Dima a perceput întâlnirea dintre brașoveni și sălișteni ca pe o revedere a unor frați, transformând acel „simpativ cuib de munte” într-un centru cultural românesc³¹.

Notarul Nicolae Hențiu a inițiat o colecție în Săliște (1910) pentru ridicarea Școlii de Fete din Arad. S-au strâns 100 de coroane de la Maria P. Comșa, Elena Borcea, Silvia Ionel Comșa, Elvira dr. Comșa, Ana dr. Lupaș, Eugenia Șteflea, Alexandrina Popa, iar Aurelia Pop din Săcele a trimis Elenei Goldiș mai multe obiecte pentru loteria reuniunii – un costum săliștenesc de băiat de 4 ani, ștergare, batiste, săculeți cu țesături românești³².

În martie 1914 s-a înființat Biblioteca Centrală Protopopească, dotată cu cărți literare și științifice puse la dispoziție de Academia Română (în valoare de 1.200 coroane), de Ioan Lupaș (în valoare de 600 coroane), de comitetul arhidiecezan (în valoare de 200 coroane), risipită de soldații bavarezi în toamna 1916.

Cuvântul poporului a apărut la Săliște din 24 august 1919, cu scopul de a împărtăși lumina la sate. Așa cum arată numele, foaia cuprindea date și informații de ordin cultural, economic, industrial și politic. A apărut o dată pe săptămână (duminică), din 24 august 1919 până în 1938, cu o întrerupere între 27 iunie 1920 și 12 februarie 1922. După 16 ani de la apariție, ziarul avea un tiraj de 5.000 de exemplare. Cel care a asigurat la început redacția ziarului a fost scriitorul popular Petrea Dascăluș (1881-1956). Era cunoscut pentru scrierile sale cu iz moralizator, ușor didactice, inspirate din lumea satului transilvănean. Originar din Orlat, a fost poet, învățător, jurnalist, referent pentru învățământul primar în cadrul Consiliului Dirigent. A condus delegația comunei Orlat la Marea Adunare de la Alba-Iulia. După 27 iunie 1920 noul redactor responsabil a fost Elie Măgeanu (1890-1934), librar, tipograf, jurnalist, poet. S-a născut și a crescut la Săliște, tatăl său fiind proprietar. După patru clase primare pleacă la București și își continuă studiile, termină șase clase secundare și un curs de stenografie. Face practica la Tipografia Arhidiecezană din Sibiu și începe să publice la gazetele Sibiului (*Telegraful Român*, *Foaia Poporului*). În martie 1919 a înființat „Tipografia, Editura și Librăria Săteanului”³³ în Săliștea natală. În mirosul greu de plumb al tipografiei a început să se imprime gazeta *Cuvântul poporului* și colecția „Biblioteca Șaguna”. Elie Măgeanu a fost directorul ziarului pentru 15 ani³⁴. Publică mai multe calendare populare alcătuite pentru mintea și puna țărânului român român („Calendarul Calicului”, „Calendarul pentru toți”, „Calendarul plugarului român”). A tipărit o broșură de „Epigrame și calicograme” (1924) și „Floare de cicoare”, feerie muzicală în două acte (1925). A fost directorul revistei satirice *Puiul Calicului* (1920) și *Calicul* (1923-1933), sub pseudonimul Țepelu, Țepeluș, Sfredeluș, Spadă, Elie Măgură, Partenie Navrea. Din 1922 *Cuvântul poporului* a apărut la Sibiu, împreună cu editura și librăria. Publicația s-a bucurat de colaborarea unor cunoscuți și apreciați scriitori: Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu, George Coșbuc, Ion Crean-

³¹ *D-l Dima la Săliște*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 92/28 aprilie (11 mai) 1910, p. 3.

³² *Tribuna*, nr. 1/1(14) ianuarie 1910, p. 9.

³³ Era prevăzută cu cărți literare, de știință, de școală și de rugăciuni, reviste, note muzicale, ilustrate artistice, plus imprimare oficiale ale primăriilor.

³⁴ Pimen Constantinescu, *Poetul și ziaristul Elie Măgeanu. Schiță biografică*, în „Sibiul literar”, nr. 3-6, 1934, p. 1-6.

gă, Alexandru Vlahuță, Dimitrie Bolintineanu, Grigore Alexandrescu, Constantin Sandu-Aldea (agronom, scriitor), dr. Constantin Bucșan (avocat), Cruțiu Delasăliște, Axente Banciu (profesor), Onisifor Borcea, Dumitru Floașiu, Grigore Ban (ziarist), Nicolae Tolu (doctorand în drept la Paris), Andrei Oțetea (licențiat în litere la Sorbona, viitorul istoric, membru titular al Academiei Române, originar din Sibiel).

Între 1 ianuarie și 18 iunie 1927 a avut ca supliment *Sibiul economic. Organ independent de apărare și informațiuni pentru agricultură, comerț și industrie*, sub îngrijirea lui Ilie Floașiu jun., absolvent al Academiei de Înalte Studii Comerciale și mare comerciant. Ziarul a avut nuanță politică național ardeleană, apoi s-a situat pe poziție averescană, după 1933 pe poziție național-agrară și din 1936 a fost organul Partidului Național Creștin. Constant a urmat politica lui Octavian Goga și Ioan Lupaș. La 20 octombrie 1919, în supliment la *Cuvântul poporului* se anexează o foaie cu paginație separată cuprinzând cuvântarea rostită la Adunarea populară din Săliște din 5 octombrie 1919 de Ioan Lupaș. La 15 octombrie 1922 se scoate un exemplar special pentru încoronare, iar la 8 iulie 1923, un număr special dedicat memoriei lui Șaguna. Ziarul a relatat evenimente: a) politice: alegerile electorale din noiembrie 1919 – primele alegeri convocate după Unire pentru alegerea Parlamentului României (Adunarea Deputaților și Senat), alegerile din 1922, alegerile din 1927, alegerile din 1937; b) diplomatice: vizita contelui de Saint-Aulaire, ministrul plenipotențiar al Franței la București între 1916-1920, la Săliște (septembrie 1919), însoțit de Octavian Goga, Onisifor Ghibu, părintele Vasile Lucaci; întâmpinat de protopopul Dimitrie Borgia, vizitează școlile, biserica, dumbrava Neted unde se ținea serbarea de vară a pompierilor³⁵; c) școlare: înființarea școlii civile la Săliște în anul școlar 1919/1920 și a unui curs comercial pentru cei doritori a îmbrățișa cariera comercială. Ioan Lupaș estima că în cei 10 ani anteriori terminării Marelui Război protopopiatul Săliște a alocat aproape 600.000 coroane pentru susținerea școlilor sale primare. Cursul comercial inferior de un an era susținut financiar de stat. Se adresa celor care au terminat școlile populare sau civile. Începea la 1 octombrie 1919, la Săliște și Satulung. Erau admiși absolvenți de șase clase primare. Cursanții studiau 32 ore pe săptămână pentru a deveni mai târziu negustori harnici și cinștiți pentru comunele lipsite de comercianți români. Locul desfășurării cursului nu s-a ales întâmplător. Toată lumea știa și recunoștea, chiar și străinii, ce minuni au făcut negustorii mărgineni cu prăvăliile lor. Școala comercială inferioară de stat propunea ca materii caligrafia, calculul (facerea socotelilor), desenul, geografia comercială, istoria comercială, limba română cu termenii ei comerciali, contabilitate, corespondență. Legea nu mai permitea nimănui să se facă boltaș (neguțator) fără pregătire, la fel cum se cerea în țările apusene Germania, Franța, Austria. Resortul de Culte și Instrucțiune Publică a ținut la Săliște un curs pentru pregătirea învățătorilor la care au participat aproape 300 de tineri și tinere din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș și Bihor. Cursurile de vară pentru pregătirea viitorilor învățători s-au deschis în 16/29 iunie 1919; d) economice: înființarea societății „Cindrelul” în Săliște pentru introducerea curentului electric prin exploatarea apei de pe râul Cibin; f) religioase: alegerea mitropolitului Miron Cristea (1920); sfințirea mănăstirii Foltea; comemorarea episcopului Dionisie Roman la Buzău la 50 de ani de la moartea lui (26 mai 1923); sfințirea bisericii din Suburbiul inferior al Sibiului

³⁵ *Adevărată iubire de frați*, în „Cuvântul poporului”, nr. 7/6 octombrie 1919, p. 1-2.

pictată de Cabadaef (1923); g) culturale: despre Reuniunea de muzică Gheorghe Di-
ma din Sibiu; despre prima șezătoare a studenților din Săliște (5 august 1923); despre
jocurile de noroc, alcoolism, reuniunile de femei; despre conferințele publice ale As-
trei; despre inventarea aparatului de ras (Gillette, 1901) și utilizarea acestuia; despre
compania teatrală „Astra” din Sibiu și reprezentațiile sale; despre mișcarea culturală
la sate (înființarea căminului cultural principele Mihai din Porcești); despre jocul na-
țional oina; despre concertele d-nei Veturia Ghibu (soția prof. Onisifor Ghibu) și ale
pianistei Ana Voileanu (1926).

Protopopul Ioan Lupaș făcea un apel către preoțime pentru a tipări într-un
volum predicile rostite de preoții din Mărginime de la izbucnirea războiului. Au răs-
puns 14 preoți care au trimis 48 de predici, dintre care s-au selectat 36 pentru tipar în
broșura „Mângâiați poporul”. În vara aceluiași an 1919, a avut loc un festival cultural
cu prilejul vizitei la Săliște a „Ligii culturale” din București condusă de Nicolae Iorga.
Și tot atunci, un corp didactic din Basarabia venea în vizită la Săliște. Învățătorii și
învățătoarele de peste Prut au participat la un curs de pregătire pentru a preda în limba
română la școlile primare din localitățile lor. Cu acest prilej s-a aranjat în cadrul des-
părțământului un matineu cu concursul Reuniunii de cântări (17 august 1919)³⁶.

La 5 decembrie 1921 s-a convocat adunarea generală a despărțământului la
Tilișca, prilej cu care s-a ales un nou comitet pe o perioadă de 3 ani.

În 1924 a avut loc un festival cultural organizat de ASTRA cu „Liga cultu-
rală” din București condusă de Nicolae Iorga. Astra l-a sărbătorit pe Ioan Lupaș cu
prilejul împlinirii a 25 de ani de activitate jurnalistică (1926).

Concluzii. Despre ASTRA s-a scris o impresionantă și voluminoasă litera-
tură de specialitate. Mișcarea astristă s-a abordat din n perspective (culturală, naționa-
lă, socială, școlară, ideologică, economică). Cu toate acestea, cercetările și dezbaterile
continuă deoarece arhivele ne oferă, încă, surprize plăcute. Articolul a urmărit să
ofere o privire generală asupra despărțământului Săliște al Asociațiunii pentru litera-
tura română și cultura poporului român în intervalul 1894-1924.

Despărțământul se poate caracteriza prin cinci cuvinte: educație, culturaliza-
re, demnitate, emulație, conștiință. Elita rurală formată din oieri și negustori manifes-
ta un spirit asociaționist puternic. Școala și celelalte așezăminte culturale au impul-
sionat cultura și arta, economia practică, legumăritul, stupăritul, îngrijirea pomilor,
semănatul, răsăditul. Prin despărțământul Săliște al Astrei, capitala Mărginimii a ma-
nifestat o viață culturală proprie, pătrunsă de un autentic spirit emulativ.

³⁶ SJSbAN, *fd. cit.*, 896-1921, f. 10.